

УДК: 35.078

Домбровська Світлана Миколаївна
завідувач науково-дослідної лабораторії управління
у сфері цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
доктор наук з державного управління, доцент

Полторак Степан Тимофійович
міністр оборони України,
кандидат педагогічних наук, професор

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті висвітлюється питання якісного формування безпеки держави, розглядається процес формування науково-теоретичної бази і правових основ забезпечення внутрішньої безпеки та загальний науково-методологічний підхід у вирішенні проблем забезпечення зовнішньої безпеки держави.

Ключові слова: механізми забезпечення, безпека держави, стратегія безпеки.

Домбровская С.М., Полторак С.Т. Механизмы обеспечения безопасности государства

Аннотация. В статье освещается вопрос качественного формирования безопасности государства, рассматривается процесс формирования научно-теоретической базы и правовых основ обеспечения внутренней безопасности и обобщенный научно-методологический подход в решении проблем обеспечения внешней безопасности государства.

Ключевые слова: механизмы обеспечения, безопасность государства, стратегия безопасности

Dombrovska S. M., Poltorak S. T. Mechanisms to ensure security of the state

Annotation. The article highlights the issue of quality of formation of state security, the process of formation of scientific-theoretical framework and legal basis of internal security and the overall scientific and methodological approach in solving problems of external security of the state.

Keywords: mechanisms, security of the State, security strategy

Постановка проблеми у загальному вигляді. На етапі становлення в Україні демократичного суспільства виникають нові проблеми розвитку держави, що набувають особливої актуальності у зв'язку з переходом від тоталітарних до правових відносин, формуванням реального народовладдя й ринкового господарства.

Стійкість держави, цілісність її території та недоторканність кордонів, стабільність і дієздатність влади є індикаторами життєдіяльності суспільства. Найважливішим засобом започаткування демократичного суспільства є всебічне використання державною владою її інструменту – владних структур та інституцій, що призначені для забезпечення найкращих умов для розвитку особи, суспільства й самої держави в рамках усього арсеналу наявних можливостей. До таких структур належать військові формування – Служба безпеки України, внутрішні війська МВС, Національна гвардія України, Міністерство оборони України, Прикордонні війська, війська цивільного захисту тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1991 року, в Україні виходить низка наукових праць, у яких розв'язується широке коло спеціальних завдань, що складають зміст забезпечення окремих напрямків безпеки держави на сучасному етапі. Це роботи О. Бикової [1], П. Надолішнього [2], В. Ребкала [4], Г. Ситника [5], А. Сіцінського [6], М. Сіцінської, В. Толубко, Ю. Бута [7] та ін. У них досить повно схарактеризовано основні історичні, теоретичні, методологічні, методичні та прикладні проблеми теорії та методики забезпечення державних заходів, виявлено основні тенденції та перспективи їх розвитку, визначено й обґрунтовано конкретні рекомендації щодо здійснення державного управління забезпеченням безпеки держави.

Проте серед не вирішених раніше частин загальної проблеми залишається питання формування єдиного підходу до забезпечення безпеки держави та формування науково-методологічних понять проблеми.

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснення аналізу механізмів забезпечення безпеки Української держави та формування науково-методологічних понять проблеми.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історія розвитку держави, за адміністративно-командної системи захист її інтересів здійснювався раніше виключно адміністративними засобами, організація та реалізація яких була функцією директивних органів держави. Насамперед це стосувалося військових формувань, зокрема правоохоронних органів. Такий стан існував до недавнього часу, поки проблеми захисту національних інтересів та безпеки не вийшли на рівень основних питань держави.

Здобуття Україною незалежності, реформи внутрішньополітичного державного устрою, зміна пріоритетів у її внутрішній та зовнішній політиці, геополітичні та геостратегічні зміни у світі стали вимагати переоцінки підходів до власної безпеки [5, с. 67].

Становлення України як незалежної, суверенної, демократичної держави зумовлює зміну основної функції держави – загальної стратегії безпеки. Вона має на увазі: забезпечення передбачуваності, здатності застосовувати завчасних превентивних заходів щодо попередження та нейтралізації загроз; прогнозування та реагування на погрози, що має бути адекватним їх характеру та масштабам; раціональне й ефективне використання всіх сил і засобів для вирішення завдань безпеки, що має стати одним із головних сегментів державного управління.

Характер процесів, які відбуваються в суспільстві, потребує не лише реформування традиційних схем державних органів, що забезпечують безпеку держави, а й радикальних змін пріоритетів змісту дій, перегляду їх структури, функції, а також процесуальних аспектів.

Внутрішня безпека держави – це комплексне багатопланове поняття, що включає низку тісно пов'язаних і взаємозалежних компонентів. Це дозволяє підійти до розгляду внутрішньої безпеки держави як до системи елементів, що взаємодіють один з одним з метою забезпечення існування і функціонування держави і суспільства в цілому.

При цьому під поняттям «функціонування» передбачається підтримка безкризового стану чинного конституційно-політичного і соціально-економічного ладу, незважаючи на неминучі суперечності між суспільством і державою (владою) [2, с. 64].

Незалежно від типу політичного устрою і соціально економічної формації держави вона не може існувати без належної уваги до проблеми своєї внутрішньої безпеки. У найбільш загальному вигляді до цього поняття входять передусім:

- внутрішньополітична безпека і політична стабільність;
- фінансово-економічна безпека;
- фізична безпека населення;
- морально-психологічна безпека суспільства

Внутрішньополітична безпека і політична стабільність забезпечуються комплексом політичних, ідеологічних, силових, психологічних й інших органів, сил і засобів, призначених своєю діяльністю забезпечувати територіальну цілісність держави, дотримання конституційного ладу в країні, локалізацію і дозвіл соціально-політичних, міжнаціональних, етнорелігійних й інших внутрішньодержавних криз (не допускаючи їх переростання в стадію конфлікту).

Безумовний пріоритет при вирішенні цих завдань повинен віддаватися виключно ненасильницьким силам і засобам. Проте ніхто і ніколи не міг забезпечити внутрішній порядок і спокій в країні лише ненасильницькими методами – умовляннями, вихованням, переконанням, заохоченням. Необхідним елементом системи забезпечення внутрішньополітичної безпеки і політичної стабільності, зрештою всієї системи внутрішньої безпеки держави, є Збройні Сили, що перебувають під контролем державної влади і діють у межах відповідних норм права.

У будь-якій державі проблема забезпечення правопорядку силовими методами при виникненні внутрішніх соціальних конфліктів завжди

належала до кола найбільш важливих. Це і зрозуміло, адже історія свідчить, що недостатня результативність зусиль у боротьбі з масовими порушеннями закону породжує в суспільстві атмосферу страху і невпевненості, підриває довіру населення до влади і призводить до значних матеріальних витрат. Ось чому в багатьох країнах не припиняється інтенсивний пошук оптимальних моделей організації та управління силами безпеки, удосконалюється правова база, стратегія і тактика їх функціонування.

Водночас в Україні в сучасних умовах відсутній належний досвід функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки. Сама система фактично перебуває лише на етапі свого становлення.

Увесь процес формування науково-теоретичної бази і правових основ забезпечення внутрішньої безпеки ускладнюється сьогодні тим, що у вітчизняній теорії ще не розроблено поняття «Внутрішньодержавний конфлікт», у зв'язку з чим не визначено основні форми і методи вирішення цих конфліктів.

Однією з причин цього стало те, що в нашій країні в повоєнні роки склалася така система забезпечення внутрішньодержавної безпеки, коли в принципі заперечувалася навіть сама можливість виникнення внутрішньодержавного озброєного конфлікту в СРСР (класового, міжнаціонального, етнічного, міжконфесійного і т. ін.), зважаючи на відсутність «внутрішнього ворога». Після розпаду СРСР, що супроводжувався широким спектром відкритих і прихованих внутрішніх конфліктів, запеклим зіткненням політичних сил усередині колишнього СРСР, перед керівництвом країни постала проблема забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Ця проблема отримала реальні соціально-класові, економічні, національно-етнічні і політичні напрямки свого розвитку.

Забезпеченням внутрішньої безпеки України має займатися система державних «силових» і «несилових» відомств, органів і організацій. Уже з середини 80-х років у СРСР, а потім і в Україні для вирішення завдань забезпечення внутрішньої безпеки стали притягуватися Збройні Сили держави [7, с. 11].

У той же час досі в Україні немає законодавчої бази участі ВС у конфліктах усередині країни. У військовій науці відсутні розробки основ застосування угруповань військ проти незаконно створених озброєних формувань, не узагальнено досвід конкретної взаємодії внутрішніх військ з Українською армією під час дій усередині власної держави.

У сучасній вітчизняній літературі найчастіше використовувалися такі поняття, як «небезпека» і «безпека», що, як правило, поєднані з різними означеннями: *економічна, військова, соціальна, національна, регіональна, екологічна* й ін. Вивчення й аналіз цього явища свідчить про те, що в суспільстві відбувається усвідомлення того, що однією з головних проблем на сьогодні і в майбутньому є проблема забезпечення безпеки людини, суспільства й усієї світової спільноти в цілому.

Це багато в чому зумовлено і тим, що відбувається також поступове усвідомлення фахівцями і нефахівцями того факту, що науково-технічний прогрес (НТП) розглядається традиційно лише як основний засіб задоволення зростаючих потреб людини і суспільства і створення більш комфортних умов для життя і діяльності людей, а це в свою чергу вносить у життя значну кількість нових, якісно різних потенційних різновидів небезпеки, що за своїми масштабами починають набувати глобального характеру і безпосередньо зачіпати життєво-важливі інтереси кожної окремо взятої людини. Сьогодні абсолютно очевидно, що винахід і створення ядерної зброї на основі досягнень науки і техніки в першій половині ХХ століття, її нагромадження впродовж десятиліть, а також постійне вдосконалення і нагромадження хімічної, бактеріологічної та

інших видів зброї в разі їх застосування в умовах війни (навіть незначного локального характеру) спричинить ланцюгову реакцію, що неминуче призведе до світової екологічної катастрофи, масової загибелі людей. Водночас неперервне нагромадження потенціалу небезпеки, що очікує людину і суспільство, відбувається не лише у військовій, але й в інших сферах діяльності людини. Так, за останні 10 років число аварій під час переробки нафти збільшилося в 2,6 разу, ушестеро зросла кількість людських жертв і в одинадцятьоро – екологічні збитки. Можливими є й збитки від небезпеки, що нагромаджуються в техносфері (наприклад, як це сталося в результаті Чорнобильської катастрофи). Загострення економічної та соціальної ситуації в нашій країні також є результатом вияву видів небезпеки, що нагромадилися в різних сферах діяльності людей – економічній, політичній, соціальній і т. ін. [1, с.12].

Таким чином, проблема забезпечення безпеки людини, суспільства, а отже і країни в цілому, зумовлює першочергову потребу її глибокого теоретичного дослідження й осмислення.

Слід відразу зауважити, що, на наш погляд, зрозуміти суть термінів і понять, а також дати їх науково обґрунтоване визначення можна лише при їх системному осмисленні. Так, у науковій літературі під об'єктами безпеки розуміються:

- особа – її права і свободи;
- суспільство – його матеріальні і духовні цінності;
- держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність.

При розгляді кожного з цих об'єктів безпеки окремо затінюється й уникається глибокий об'єктивно і нерозривно існуючий взаємозв'язок і взаємозалежність між ними, що полягає в тому, що людина як об'єкт безпеки є головним елементом у системних об'єктах безпеки (людина як особа, як громадянин) і здійснює визначальну системостворчу роль, а отже

безглуздо говорити і міркувати про безпеку суспільства і держави, якщо ними не здійснюється і не забезпечується безпека людини-особи. Крім цього, слід зважати на те, що людина в свою чергу сама є системним об'єктом безпеки. У системному об'єкті безпеки «людина (особа) – суспільство – держава» багато життєво важливих інтересів (потреб) кожного окремо взятого об'єкта в питаннях забезпечення їх безпеки на якомусь їх життєвому етапі можуть не збігатися, проте вони мають бути обов'язково збалансованими з метою недопущення між ними антагоністичних суперечностей неодмінно з урахуванням пріоритету вимог до безпеки людини-особи як головного елемента, тим самим забезпечуючи можливість стійкого прогресивного розвитку всієї системи в цілому [6, с.54].

Багатовіковий досвід життя і діяльності людей, а також результати теоретичних досліджень засвідчують, що в природі взагалі не існує безпечних для людини об'єктів, процесів, явищ (надалі – об'єктів). Реальний світ, що оточує людину, повен небезпеки. Теоретично безпечними для людини можуть бути лише об'єкти, позбавлені енергії, хімічних і біологічно активних елементів. При цьому небезпечним для людини є не саме оточення та його об'єкти як такі, а лише їх небезпечні властивості, які можуть впливати на людину за певних умов.

Поняття «небезпека» означає в широкому розумінні будь-який об'єкт (явище, процес), який має небезпечні властивості, а у вузькому – окрему властивість об'єкта, яка є небезпечною, тобто здатною завдати збитку об'єкту безпеки. Поняття «безпека» означає захищеність або стан захищеності об'єкта безпеки від можливих дій на нього або потенційних і реальних загроз (можливих видів небезпеки). Таким чином, поняття «небезпека» споріднене з поняттям «безпека». Безліч вищезгаданих понять, що відбивають реалії дійсності для їх теоретичного осмислення та

практичного використання, зумовлюють потребу їх систематизації та класифікації на групи, види за їх різними ознаками і властивостями.

Надзвичайно важливим є системне осмислення і визначення поняття «Об'єкт безпеки». Під ним розуміється не лише сама людина, суспільство (сукупність людей) та їх життєво важливі інтереси, а й усі матеріальні та духовні цінності, створені ними, включаючи природне довкілля, без існування якого неможливе життя і діяльність людини та суспільства в цілому [4, с.152].

Наявність потенційної та реальної загрози вищезгаданим об'єктам безпеки по суті визначає діяльність людей зі здійснення захисту від такої загрози, створення систем безпеки, адекватних їй.

Висновки з даного дослідження Таким чином, з теоретичного погляду сучасна система безпеки є:

по-перше – штучною системою, тобто створеною людиною, елементами якої можуть бути як матеріальні, так і ідеальні об'єкти;

по-друге – організаційно-технічною (ергономічною) системою, в якій елементами є людські колективи і технічні системи;

по-третє – великою, складною системою, характерною рисою якої є масштабність, наявність неоднорідних, постійних елементів, що входять до її складу, та ін.

На нашу думку, такий загальний науково-методологічний підхід надасть певну допомогу практикам у рішенні проблем забезпечення безпеки держави та об'єктів різного призначення і масштабу на сучасному етапі.

Перспективи подальших розвідок. З огляду на проведене дослідження, подальша розбудова громадянського суспільства в Україні та проголошена інтеграція до європейського співтовариства зумовлюють потребу переорієнтації підходу правоохоронних органів і військових формувань на забезпечення громадської безпеки та боротьбу зі

злочинністю, передусім під час ускладнення оперативної обстановки; виникнення надзвичайних ситуацій певної генези, зокрема зміщення акценту в діяльності сил охорони правопорядку на захист прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бикова О. Система підготовки до дій в надзвичайних ситуаціях / Бикова О. – К.: ІДУЦЗ, 2007. – 24 с.
2. Надолішній П. Ефективність державного управління та її оцінювання: концептуальний підхід / П. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2003. – Вип. 4 (16). – С. 62–76
3. Пирожков С. І. Національна та регіональна безпека: погляд України / С. І. Пирожков // Нова безпека. – 2009. – № 2. – С. 9–16.
4. Ребкало В. Ціннісні виміри державно-управлінської діяльності в Україні / В. Ребкало, В. Шахов, В. Козаков // Вісник НАДУ. – 2007. – № 4. – С. 151–163.
5. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : монографія / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.
6. Сіцинський А. С. Державне управління у сфері охорони державного кордону: організаційно-психологічні засади : монографія / П. І. Сікорський. – Хмельницький : Вид-во Національної академії ДПСУ, 2004. – 308 с.
7. Толубко В. Б. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів / Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. – К.: НАОУ, 2002. – 67 с.
8. Федотов А. Человек, общество, природа: устойчивое развитие. Синергетические основы устойчивого развития общего образования / Федотов А., Тюмасева З., Аменд А. // Образование и рынок. – 1998. – № 4. – С. 61–67.

Statement of the problem. At the stage of formation of democratic society in Ukraine there are new problems development of the state, which are becoming especially important in connection with the transition from totalitarian to a legal relationship, the formation of real democracy and a market economy.

The stability of the state, its territorial integrity and inviolability of borders, stability and power capacity are indicators of society. The most important means to initiate a democratic society is full use of state power tools - power structures and institutions that are designed to provide the best conditions for individuals, society and the state itself in the whole arsenal of available opportunities.

Urgency. Remains the formation of a unified approach to the security of the state and formation of scientific concepts and methodological problems.

The purpose of the article – to analyze security mechanisms Ukrainian state and formation of scientific concepts and methodological problems.

Our task was to study. The article highlights the issue of quality of formation of state security, the process of formation of scientific-theoretical framework and legal basis of internal security and the overall scientific and methodological approach in solving problems of external security of the state.

Summary. As the history of the state, the administrative-command system to protect its interests previously performed only by administrative means, organization and implementation of which was a function of state policy. In particular this applies to military forces, including the police. This situation existed until recently, while the problem of protecting national interests and security not reached the level of the main issues of the young state.

Ukraine's independence, vnutripolitychnoho reform of government priorities change in its domestic and foreign policy, geopolitical and geostrategic changes in the world demanded reevaluation approaches to their own safety.

The formation of Ukraine as an independent, sovereign, democratic state dictates change the basic functions of the state - the overall security strategy. It includes: providing unpredictability, the ability to take any early preventive measures to prevent and neutralize threats; predicting and responding to threats should be appropriate to their nature and scope; rational and efficient use of all capabilities to meet the challenges of security has become one of the main segments of public administration.

Conclusions and outcomes. Thus, in terms of the theory of modern safety system is:

firstly – an artificial system that is created by man, whose elements can be both material and ideal objects;

secondly – organizational and technical (ergonomic) system in which elements are human groups and technical systems;

thirdly – large, complex system that is a feature of which is the scale, a large number of those who are in it constantly functioning heterogeneous elements, etc.

In my opinion, such a general scientific methodological approach will provide some help practitioners in solving problems of security and different objects and scale today.